

SOSIAL PSIXOLOGIYA
СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ
SOCIAL PSYCHOLOGY

UOT 159.923:316.6

AİLƏ MÜHİTİNİN UŞAĞ PSIXOLOGİYASINA VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Cəmilə Cavanşir qızı Məmmədova
Mingəçevir Dövlət Universitetinin magistrantı
ORCID: 0009-0001-0250-7433
E-mail: Cmilmmdov55@gmail.com

***Açar sözlər:** ailə mühiti, uşaq psixologiyası, mənəvi dəyərlər, sosiallaşma prosesi, tərbiyə, şəxsiyyətin formalaşması*

***Ключевые слова:** семейная среда, детская психология, моральные ценности, процесс социализации, воспитание, формирование личности.*

***Key words:** family environment, child psychology, moral values, socialization process, upbringing, personality formation*

Uşağın psixoloji inkişafı və mənəvi dəyərlərinin formalaşması çoxşaxəli sosial-psixoloji prosesdir və bu prosesdə ailə mühiti əsas rol oynayır. Ailə uşağın ilk sosiallaşma mühiti kimi onun emosional sabitliyinin, davranış modellərinin və dəyərlər sisteminin formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Ailə daxilində formalaşan münasibətlər, ünsiyyət tərzini və emosional iqlimi uşağın şəxsiyyətinin istiqamətini müəyyən edir.

Şəxsiyyətin inkişafı ailə daxilində qurulan münasibətlərin keyfiyyəti ilə birbaşa əlaqəlidir. Valideynlərin uşağa münasibəti, ünsiyyət forması, emosional dəstək səviyyəsi və tərbiyə prinsipləri uşağın psixoloji sabitliyinə və sosial davranışına təsir edən əsas amillər kimi qiymətləndirilir [1, s.214-218]. Bu baxımdan ailə yalnız sosial institut deyil, həm də psixoloji inkişafın formalaşdırıcı mühitidir.

Beynəlxalq psixoloji tədqiqatlar da ailə mühitinin uşağın inkişafına təsirini fundamental amil kimi qiymətləndirir. Müasir inkişaf psixologiyası ailə münasibətlərinin erkən yaşlardan beynin sosial-emosional inkişafına təsir etdiyini və bu təsirin uzunmüddətli xarakter daşdığını göstərir. [2, s. 1-22].

Ailə mühitinin psixoloji inkişafda rolu. Uşağın psixoloji inkişafı həyatın ilk illərindən başlayaraq ailə daxilində formalaşır. Erkən yaşlarda valideynlərlə qurulan emosional bağlılıq uşağın təhlükəsizlik hissinin yaranmasına, özünə inamının formalaşmasına və sosial münasibətlərə uyğunlaşmasına zəmin yaradır. Eyni zamanda ailə özü də uşaq üçün nümunə rolunu oynayır, uşaq ailədə gördüyü davranış qaydalarını, istifadə olunan söz və ifadələri öz gündəlik həyatında da istifadə edir. Bu isə ailənin uşağa psixoloji cəhətdən şüuraltı təsirinin göstəricisidir. Müsbət emosional mühitdə böyüyən uşaqlar adətən daha stabil davranış nümayiş etdirir, sosial münasibətlərdə daha aktiv olur və stress vəziyyətlərinə daha davamlı yanaşırlar. Bu, ailə mühitinin uşağın emosional özünütənzimləmə mexanizmlərinin formalaşmasında mühüm rol

oynağını göstərir [1, s.324-330]. Əksinə, ailədaxili konfliktlərin, emosional soyuqluğun və qeyri-sabit münasibətlərin üstünlük təşkil etdiyi mühit uşağın psixoloji inkişafına mənfi təsir göstərir. Belə şəraitdə uşaqlarda narahatlıq, aqressiya, özünə inamsızlıq və sosial uyğunlaşma çətinlikləri daha tez müşahidə olunur [3, s.85-92].

Ailə mühiti yalnız emosional vəziyyətə təsir etmir; o, uşağın idrakı, diqqəti və ümumi psixoloji sağlamlığını formalaşdırır. Sabit və dəstəkləyici ailə uşağın öyrənməsini asanlaşdırır, sosial bacarıqlarını və empatiya qabiliyyətini gücləndirir, erkən emosional təcrübələr isə beynin inkişafına təsir göstərir.

Valideyn tərbiyə üslublarının uşağın davranışına təsiri. Valideynlərin tərbiyə üslubu uşağın sosial davranış modelinin formalaşmasının əsas amillərindən biridir. Uşaq sosial normaları və dəyərləri yalnız izah yolu ilə deyil, həm də müşahidə yolu ilə mənimsəyir. Bu səbəbdən valideyn davranışı uşağın sosial öyrənmə prosesində modelləşdirici funksiya daşıyır. Ailə pedaqogikasında qeyd edilir ki, valideyn nümunəsi tərbiyənin ən təsirli vasitəsidir. Uşaqlar valideynlərin davranışını təqlid edərək sosial münasibətlərin qaydalarını və mənəvi normaları mənimsəyirlər [4, s.112-118].

Tərbiyə üslublarının fərqliliyi uşağın psixoloji inkişafına müxtəlif istiqamətlərdə təsir göstərir. Demokratik və dəstəkləyici tərbiyə uşaqlarda müstəqillik, məsuliyyət və özünə nəzarət bacarıqlarını gücləndirir. Bu cür mühidə uşaq öz fikrini ifadə etməyi və sosial məsuliyyət hissini inkişaf etdirir.

Avtoritar və ya emosional baxımdan laqeyd münasibətlər isə uşaqlarda qorxu, passivlik və ya əksinə, aqressiv davranış formalaşdırır. Belə hallarda uşaq ya sosial münasibətlərdən uzaqlaşır, ya da sosial normalara qarşı müqavimət göstərir [3, s.201-210].

Demokratik və dəstəkləyici tərbiyə mühiti uşaqlarda müstəqillik, sosial məsuliyyət və özünə nəzarət bacarıqlarını inkişaf etdirir. Müasir tədqiqatlar göstərir ki, valideynlərin emosional dəstəyi və konstruktiv intizam strategiyaları uşaqlarda sosial kompetensiyanın formalaşmasını gücləndirir.

Ailə ünsiyyəti və mənəvi dəyərlərin formalaşması. Mənəvi dəyərlərin əsasları ailədə qoyulur. Uşağın yaxşı və pis, ədalətli və ədalətsiz, doğru və yanlış haqqında ilkin təsəvvürləri ailə mühitində formalaşır. Bu proses əsasən ailədaxili ünsiyyət vasitəsilə həyata keçirilir. Valideynlərlə səmimi və açıq ünsiyyət uşaqlarda empatiya, dürüstlük, məsuliyyət və hörmət kimi keyfiyyətlərin inkişafına səbəb olur. Uşaq yalnız davranış qaydalarını öyrənmir, həm də bu davranışların mənəvi əsaslarını dərk etməyə başlayır [1, s. 401-410].

Ailədə qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq prinsipləri mövcud olduqda uşağın daxili mənəvi nəzarət sistemi formalaşır. Bu sistem insanın davranışını xarici nəzarət olmadan tənzimləməyə imkan verir. Beləliklə, ailə mənəvi tərbiyənin ilkin və ən təsirli mühiti kimi çıxış edir [4, s. 172-180].

Müasir beynəlxalq araşdırmalar da göstərir ki, ailə dəyərləri və valideyn davranışları uşaqlarda prososial davranışın və empatiyanın inkişafında əsas rol oynayır.

Ailə sosial və hüquqi institut kimi. Ailə yalnız psixoloji deyil, həm də sosial və hüquqi institutdur. Cəmiyyət ailə vasitəsilə öz sosial və mənəvi dəyərlərini qoruyur və yeni nəsillərə ötürür. Valideynlərin uşağın fiziki, psixoloji və mənəvi inkişafına görə məsuliyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilir. Bu, ailənin cəmiyyətin sabitliyində və sosial davamlılığında mühüm rol oynadığını göstərir [5, maddə 29, 49].

Ailənin sosial funksiyaları tərbiyə ilə məhdudlaşmır; o, uşağın sosial rolları və davranış normalarını mənimsəyərək cəmiyyətə inteqrasiyası üçün əsas mühitdir. Beynəlxalq səviyyədə ailə uşağın rifahının başlıca təminatçısı kimi qəbul olunur və təhlükəsiz, qayğıkeş ailə mühitinin yaradılması sosial siyasətin prioritet istiqamətlərindəndir.

Erkən ailə təcrübəsinin uzunmüddətli təsiri. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, erkən uşaqlıq dövründə formalaşan ailə münasibətləri insanın bütün həyatına təsir göstərir. Uşaqlıqda yaranan emosional bağlılıq, davranış vərdisləri və dəyərlər sistemi şəxsiyyətin sabit psixoloji strukturlarına çevrilir [3, s. 250-258].

İnkişaf psixologiyasına görə, erkən sosiallaşma mərhələsində əldə olunan təcrübə sonrakı sosial münasibətlərin qurulmasında əsas rol oynayır. Bu dövrdə formalaşan özünə münasibət və sosial gözləntilər insanın gələcək davranış strategiyalarını müəyyən edir [1, s. 356-362].

Müasir inkişaf psixologiyası erkən ailə mühitinin həyat boyu psixoloji rifah, sosial münasibətlər və hətta akademik nailiyyətlərlə əlaqəli olduğunu göstərir [2, s. 1-22]. Nəzəri təhlil göstərir ki, ailə mühiti uşağın psixoloji və mənəvi inkişafının əsas determinantıdır. Ailədaxili münasibətlərin keyfiyyəti, valideyn tərbiyəsi və emosional dəstək uşağın şəxsiyyətinə kompleks təsir göstərir. Sağlam və sabit ailə uşağın emosional rifahı, sosial uyğunlaşması və mənəvi yetkinliyi üçün əsas şərtidir.

Problemin aktuallığı. Uşağın psixoloji inkişafı və mənəvi dəyərlərinin formalaşması onun gələcək sosial davranışı, emosional sabitliyi və şəxsiyyətinin inkişafını müəyyən edir. Ailə ilk sosial mühit kimi uşağın davranış vərdislərinin və dəyərlər sisteminin əsasını qoyur. Müasir sosial və texnoloji dəyişikliklər ailə münasibətlərinə təsir göstərdiyindən bu məsələnin araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Mövzunun elmi yeniliyi ailə mühitinin uşağın psixoloji və mənəvi inkişafına təsirinin müasir, sistemli və çoxölçülü yanaşma ilə araşdırılmasında ifadə olunur. Erkən emosional təcrübələrin uzunmüddətli təsiri və valideyn tərbiyə üslublarının müqayisəli təhlili məsələyə yeni elmi baxış təqdim edir.

Problemin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi. Ailə mühitinin uşağın psixoloji və mənəvi inkişafına təsirinin öyrənilməsi valideyn, müəllim və psixoloqlar üçün effektiv tərbiyə strategiyalarının hazırlanmasına imkan yaradır. Əldə olunan nəticələr uşağın sosial uyğunlaşmasının və emosional sabitliyinin gücləndirilməsi, həmçinin sağlam ailə mühitinin formalaşdırılmasında tətbiq oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Bayramov, Ə.S. Psixologiya. / Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. - Bakı: Çinar-çap, - 2002, - 620 s.
2. Bornstein, M. H. Cultural approaches to parenting. Parenting: Science and Practice, 22(1), 1–22. 2022.
3. Çələbiyev, N. Z. Ailə psixologiyası: Ali pedaqoji məktəblər üçün dərs vəsaiti. / Çələbiyev, N.Z. – Bakı: Mütərcim, - 2015, - 424 s. 2015.
4. Abbasov, A. N. Ailə pedaqogikası: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik. /A. N. Abbasov, -Bakı: Mütərcim, - 2019, -272 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı, 2006.

C.C.Məmmədova

**Ailə mühitinin uşaq psixologiyasına və mənəvi dəyərlərinin formalaşmasına təsiri
Xülasə**

Ailə mühiti uşağın psixoloji inkişafı və mənəvi dəyərlərinin formalaşmasında həlledici amildir. Valideyn davranışı və ailədaxili ünsiyyət onun emosional sabitliyi və sosial uyğunlaşmasına birbaşa təsir göstərir. Müasir sosial dəyişikliklər bu prosesə yeni təsirlər yaratdığından mövzu elmi və praktik baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Дж. Дж.Маммадова

**Влияние семейной среды на детскую психологию и
формирование моральных ценностей
Резюме**

Семейная среда является решающим фактором в психологическом развитии и формировании нравственных ценностей ребенка. Поведение родителей и общение внутри семьи напрямую влияют на его эмоциональную устойчивость и социальную адаптацию. Поскольку современные социальные изменения оказывают новое влияние на этот процесс, данная тема приобретает особое значение с научной и практической точки зрения.

J.J.Mammadova

**The influence of the family environment on child psychology
and the formation of moral values
Summary**

The family environment is a decisive factor in the psychological development and formation of moral values of the child. Parental behavior and communication within the family directly affect his emotional stability and social adaptation. Since modern social changes create new influences on this process, the topic is of particular importance from a scientific and practical point of view.

Redaksiyaya daxil olub: 26.02.2026